

İslamiyet'ten Önce Türklerde Kurban Kavramı Üzerine Bir Araştırma

Hakan ERCAN¹

Özet

Türklerin tarihte var oldukları ilk zamanlardan itibaren hem yazılı kaynaklarda hem de anlatılarda çok yönlü bir kurban geleneğine sahip oldukları görülmektedir. Zira Türk kavimlerindeki ayin ve ritüeller, genel olarak Tanrı'ya kurban sunarak yapılmıştır. Onlar kendileri için kutsal saydıkları maddi ve manevi varlıkların yanında; doğum, ölüm, zafer ve yenilgileri için de kurbanlar sunmuşlardır. Nitekim Türklerin kendi içinde kutsal saydığı her tören ve ayin kanlı veya kansız kurban ile tamamlanmıştır. Türklerin kurban ritüelleri, İslamiyet'in getirdiği kural ve kaidelerle güçlü bir inanç hâlini almıştır. İslamiyet öncesi Türklerde kurban kanlı ve kansız olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kanlı kurbanların en önemlisi attır. Attan sonra ise koyun gelmekte, sığır ise son tercih olarak görülmektedir. Kansız kurbanlarda ise en önemlileri ruhlara bağışlanarak başı boş saliverilen hayvanlar ve saç kurbanlarıdır. Bu çalışmamızda İslamiyet'ten önce Türklerde kurban kavramı üzerine bir araştırma yapılmış, bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk, Kurban, Ritüel, Kanlı, Kansız.

A Research on the Concept of Sacrifice in Turks Before Islamism

Abstract

It is seen in both written sources and narratives that Turks have had a multifaceted sacrificial tradition since the earliest times of their existence in history. Rites and rituals in Turkish tribes were generally performed by offering sacrifices to God. They offered sacrifices for birth, death, victory and defeat, as well as for the material and spiritual beings they considered sacred to them. As a matter of fact, every ceremony and ritual that the Turks considered sacred in themselves was completed with bloody or bloodless sacrifices. The sacrificial rituals of the Turks became a strong belief with the rules and principles brought by Islam. In pre-Islamic Turks, sacrifice is divided into two as bloody and bloodless. The most important bloody sacrifice is the horse. After the horse comes the sheep and cattle is seen as the last choice. As for the bloodless sacrifices, the most important ones are the animals that are donated to the spirits and set free and the hair sacrifices.

In this study, a research was conducted on the concept of sacrifice in the Turks before Islam and some evaluations were made.

Keywords: Turk, Sacrifice, Ritual, Bloody, Bloodless

¹ Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih ABD, Doktora öğrencisi,
2350D01005@manas.edu.kg
ORCID: 0009-0006-6555-265X

GİRİŞ

Kurban genel olarak her dinde kendine yer bulmuştur. Eski Türklerde kurban uygulamaları sosyal ve dinî hayatta önemli bir yer tutmaktadır. Genel olarak kurban, dinin buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen ve belli özellikleri taşıyan hayvandır (TDK, Kurban). Arapçada kurban kelimesi, gerek maddi gerekse manevi her türlü yakınlığı kuşatacak bir anlam yelpazesine sahiptir. Terim olarak ise Allah'a yakınlık sağlamak, ibadet amacıyla belli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaca hizmet eden hayvanı ifade eder (Güç, 2002).

Kurban kelimesinin kökeninin ise aslında İbranice “Korbon” sözcüğüne dayandığını Aramice aracılığıyla Arapçaya geçtiğini kaynaklar belirtmektedir (Wensinck, 2011). Arapçadaki kullanım şekliyle “krb” kökünden gelen kurban, “yakınlık akrabalık” anlamlarını içermektedir (Atik, 2001). Tarihsel süreçte İslamiyet öncesi Türklerin kurban kelimesi yerine hangi kelimeyi kullandığı hâlâ açıklığa kavuşmuş bir konu değildir. Kurban kelimesinden Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti-t Türk'te* “yağış” olarak bahsetmiştir (Kâşgarlı Mahmûd, 2005). Wilhelm Radloff ise kurban kelimesini “taylga” olarak ifade etmiştir (Radloff, 2008). Emel Esin Kurban kelimesini “Tapıg” olarak ifade etmiştir (Esin, 2013). Mehmet Eröz ise Orta Asya Türklerindeki kurban ifadesini “tolu” veya “dolu” şeklinde ifade etmektedir (Eröz, 1992). Diğer bir ifade ise Jean Paul Roux tarafından ortaya atılmıştır. Bu ifade “sungu, Tanrıya adama ve kurban” anlamında “takilga” kelimesidir. Ayrıca, “ilahi dua” anlamında da “tablig” kelimesini kullanmıştır (Roux, 2002).

Eski Türklerde kurban, dinî çerçevede ilk olarak “Tengri” olarak adlandırılan Gök Tanrısı'na ibadet olarak zikredebilir. Gök Tanrı adına hayvanlardan bilhassa at takdim edilmektedir (Koppers, 2002). Buna mukabil olarak Büyük Hun Devleti zamanında hem güneş hem de aya ayrı ayrı saygı göstergesi olarak kurban merasimi örnekleri bulunmaktadır (Candan, 2013). Eski Türklerde bilhassa Tsinlerde kurban takdiminin dört mevsimde dört kurban kesmekten oluştuğu görülmektedir (Yörükan, 2005). Kurbanın sunuluş amaçları içerisinde; tapınma, dua, şükür gibi olaylar yer almaktadır. Bunların yanı sıra yağmur yağması, hastalık, zafer ve barış için de kurbanlar sunulmaktadır. Öte yandan kutsallık atfedilerek toprağa kurban kesme merasimleri de görülmektedir. Toprağa kurban verme yaz mevsiminde gerçekleşir (İzgi, 1989). Batılı bilim adamlarınca bu kurban verme ifadesi ise toprağın ruhu olarak değerlendirilmiştir (İzgi, 1989). Türklerin ibadet şekillerinden biri olan kurbanın ilk örneklerine M.Ö. 1000'li yıllarda Chou Sülalesi'ne ait kayıtlarda (1059-249) görülmektedir (Atik, 2001). Chou Sülalesi kendi efradıyla avladığı geyikleri kutsal atfedilen atalar tapınağına kurban olarak sunmaktadır. Hükümdarlar sadakat göstergesi olarak atalarına koyun

kurban eder ve yüksek mertebeli beyler de hükümdara koyun hediye ederlerdi (Esin, 1978).

Kurban edilen koyunların başları tapınaklarda yüksek yerlere dikilirdi. Buna benzer şekilde Türkler de ölümlere, öbür dünyada kullanılmak üzere atlar ve koyunlar kurban eder ve kurbanların baş ve derilerini mezar etrafına dikerlerdi. Bu dikilen baş ve derilere “kurban taşı” denilmekteydi. Eski Chou sülalesinde Yer Tanrısı adına kurbanın kanı toprağa akıtılarak bir kutsallık şöleni oluşturulurdu (Esin, 1978). Temelde “av” kurbanın eski ve özel türü olarak Türklerde menseki özelliklerine bürünmüştür. Hayvanların avlanması bu konudaki kurallar, yasaklar ve ayinin uygulanış biçimi hatta kurban olan hayvanın paylaşılması ve kurbanın yeme usulleri ile hayvana menasiki özellikler kazandırmışlardır (Günay, 2003).

Buraya kadar özetlenen bilgilerden anlaşılacağı üzere bu çalışmanın amacı kurban ritüelinin toplum hafızasında oluşturduğu kutsal ve inanç çerçevesinden yola çıkarak İslamiyet öncesi Türk tarihi örneği üzerinden yaklaşımdır. Bu bağlamda da İslamiyet'in Türk kavimleri arasında yayılmadan önceki kurban ritüeli hakkında bilgi sağlanması amaçlanmaktadır.

Bu amaçla çalışmada, “İslamiyet Öncesi Türklerde Kurban'ın önemi?”, “Hangi amaç doğrultusunda sunuldu?”, “Bölgesel ve tarihsel farklılıkların ne olduğu?”, “Kaç farklı kurban töreni bulunduğu?” gibi soruların cevapları aranmıştır. Yöntem olarak ise betimleyici metot kullanılmıştır.

KANLI KURBAN

Kurban, Türklerde önce Gök Tanrıya sunulmuştur. Tanrıya kurban kesme ritüeli bütün Türk tarihi dönemlerinde devam etmiştir. Göktürkler ise her yılın beşinci ayının ikinci onunda, yurdun ileri gelenlerinin Ötüken'in batısında bir tepeye çıkarak, burada Tanrıya kurban kesmişler ve bu yere “Botengri” adını vermişlerdir. Bunun yanı sıra ecdatlarını da ziyaret etmeyi ihmal etmemişlerdir (Atik, 2001).

Bazı Çin kaynakları Göktürkleri bir bütün olarak ele alıp onların kutsal saydığı nesnelere keçeden yaparak deri torbalar içinde muhafaza ettikleri, iç yağıyla onları yağladıkları, sırtları üzerine diktikleri ve yılın dört mevsiminde bu kutsal şeylere kurban kestikleri ifade edilmiştir (Tanyu, 1978). Türklerde göğe kurban kesme töreninin 19. yy'nın bitimine kadar Kaçınlerde uygulandığı, “tıgır tayh” adlı bu ritüelin toplu halde yapılan dualarla başladığı ifade edilmiş; akabinde koyunun kurban edilmesi, kımız, süt, ayran ve et suyunun içilmesi ile törenin devam ettiği bildirilmiştir (Gumilov, 2004).

* İbadet etmek onun için kurban kesmek.

Eski Türkler, tabiatta gizli kuvvetlerin var olduğuna inanmışlardır. Dağ, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, volkanik göl, deniz, demir, kılıç vb. bu sayılan nesne ve oluşumlar birer ruh olarak kabul ediliyordu (Kafesoğlu, 1998). Ayrıca; güneş, ay, yıldız, yıldırım, gök gürültüsü, şimşek gibi ruh-Tanrı tasavvur edilmiştir (Kafesoğlu, 1998). Tabiat ruhları içinde at ve koyun kurban edildiği bilinmektedir. Ruhlar için sunulan kurbanların özellikle erkek olmaları özen gösterilmiştir. Nitekim Oğuz Türkleri kurban olarak “attan aygır, deveden buğra, koyundan koç” sunmuşlardır (Polat, 2020). Bunun yanında kutsal sayılan taşlara karşı kurban kesme merasimleri dahi olmuştur. Bu taşın özellikleri arasında yeşil ve düz olması öne çıkarılmıştır (İbn Fadlan, 2015).

Asya Hunları göğe ve güneşe saygı gösterir ve selam verirlerdi, ancak ona tapmazlardı (Güngör, 1996). Asya Hunları yılın ilk ayında Tan-hu'nun sarayında ve ilkbaharda (5.ayında) “Lung-Çeng”^{*}de Göktürkler ve Uygurlar yine Gök Tanrı'ya atalara, tabiat kuvvetlerine at ve koyun kurban ederlerdi (Kafesoğlu, 1998). Göktürklerin biri ilkbaharda hakan başkanlığında ülke ileri gelenlerinin iştiraki ile büyük törenler tertipledikleri ata mağarasında olmak üzere Tanrı'ya ve atalara kurban sundukları üç kutsal törenleri vardı.

Hükümdar Tan-hu, gündüz güneşe, gece tolun aya tazim ederdi. Tabgaçlarda ilk ve sonbaharlarda atalara kurban sunulur, tapınak makamındaki taş-ev içinde kesilen kurbandan sonra civara kayın ağaçları dikilir bunlardan kutsal ormanlar meydana getirilirdi. Eski Türklerde yaşamın sona ermesi hâlinde yas törenleri yapılır, bozkırlarda ise ölünün bulunduğu çadırın etrafında süratli atlarla dolaşılır, saçlar kesilir, saç-baş dağıtılır, yüz-kulak bıçakla çizilerek kan akıtılır, ölen atların kuyrukları kesilerek kurban edilir akabinde yemek dağıtılırdı (Kafesoğlu, 1998). Belgeler ölünün gömülmesi esnasında da bunların tekrarlandığını ve bu kişi savaşçı bir kişi ise, sağlığında öldürdüğü insanlar kadar mezarlarının önüne balbal dikildiğini ifade eder. Kurban kesilen atlardan birinin başı da bu balballardan bir tanesinin üstüne konulmaktadır. Sibirya'da hala definin ardından mezarın etrafında dönme geleneği sürmektedir (Gömeç, 2019).

Türklerin dinî anlayışlarına göre insan ölünce ruhu bedeninden çıkıp gitmektedir. İyi insanların ruhları “uçmağ” denilen bir çeşit cennete gider, kötüler ise “tamuluk” yani cehennemlik olurlardı. Onlar, Tanrı'nın iradesinin üstünlüğüne inanır, her işte onun rızasını almaya çalışırlardı. Kaza ve kadere inanırlar, Tanrı öyle istediği için bir işin böyle olduğunu kabul ederlerdi. Hun çağında Türklerin yılın belirli günlerinde atalarına ve yeryüzünün koruyucu Tanrısı için kurban verdiklerine dair bilgiler mevcuttur (Eğilmez, 2019).

* Ongın nehri bölgesinde. Karakum şehri.

Türklerin mezar kültü, kurban ritüelini barındırmaktadır. Alamişik Kurganı'nda bir yetişkin ile iki çocuk iskeletine rastlanmış, yetişkin iskeleti ortada çocukların iskeleti ise yetişkinin sağ ve soluna konulmuştur. Yetişkinin sol tarafında bir koyun kemiğine rastlanmıştır (Ögel, 2003). Mezar içerisinde bulunan koyun kemiği bir kurban ritüelinden bahsedilmesine olanak vermiştir. Bu buluntulardan çıkarılan bilgiler doğrultusunda koyunların kurban ritüellerinde özel bir yeri olduğu anlaşılmaktadır (Ögel, 2003). Kurban törenleri sırasında bazı arındırma işlemleri yapıldığı ifade edilmiştir. Arındırma işlemlerinde ilk olarak cenaze törenlerinde dönme hareketi görülmektedir. Çoğunlukla at üzerinde gerçekleştirilen bu hareketlerle güneş ile at arasındaki ilişki vurgulanmaktadır. Mezar kültürünün diğer örneklerine ise Altay Dağları'ndaki kurganların yanında hem dikilmiş taşlarda hem de bunların yanındaki bazı heykellerde rastlanılmaktadır. İnanişâ göre şamanlar bu heykellere son zamanlara kadar hürmet göstermiş ve onlara kurban kesmişlerdir. Bazı Türk kavimlerinde de koyunlar da ölümlerle birlikte gömülmüşlerdi. Bu mezarlarda bol miktarda ağaçtan yapılmış koyun heykellerine de rastlanmıştır (Ögel, 2003).

Yapılan arkeolojik incelemeler, hem Asya hem de Avrupa'daki Türk mezarlarının içerisinde ölüyle birlikte yiyeceklerin de bırakıldığını bize göstermektedir. Yazılı belgelerde buna dair kayıtlar mevcuttur (Gömeç, 2019). İbn Fadlan ölen Oğuz beylerinin ellerinde bir kâse içkiyle gömüldüklerini belirtir. O, böyle bir töreni şöyle özetlemektedir:

“Aralarından birisi ölürse onun için ev şeklinde büyük bir kurgan kazarlar. Cesede elbise giydirir, kuşak bağlar, yayını da koluna asarlar. Ölünün yanına bütün şahsi eşyalarını koydukları gibi, eline içinde kıymız olan ağaçtan bir ayak (kadeh) verip, önüne kaplar içinde yiyecek ve içecekler bırakırlar.

Kurganın üzerini kapatıp, üstüne tümsek yaparlar. Arkasından eğer mevta zengin ise yüzlerce hayvanı kesip, ölü aşını yerler. Hayvanların derileri kurganın (mezar) etrafındaki ağaçlara asılır. Onlar mevta cennete giderken bineceği hayvandır. Bu kişi sağlığında yiğitlik edip adam öldürmüş ise, bunların suretleri ağaç veya taştan yontularak, mezarın önüne dizilirler ki, onlar cennette ölene hizmet ederler” (İbn Fadlan, 2015).

Bugün dahi Kıpçak sahası Türkleri ölünün defni için “söyüğü koyuntu” derler. Birtakım Türkmen-Oğuzlar genç yaşta vefat eden adamın atını süsler, üstünden çıkan elbiseyi de bir ağaca giydirirler. Aşiretin kadınları bunların önüne geçip ağıt yakarlardı. Bu ağıtlarda daha çok ölen kişinin iyi yönleri ve kahramanlığı ya da iş bilirliği övülürdü. Ayrıca ölen kişinin atının kuyruğu kesilerek, bozkıra atılırdı ki, eski Türkler buna “tullama” derlerdi ve “dul kalmak” da bununla alâkalı olabilir. Mesela, 1920'lerde açılan, Altaylar'daki Pazırık Kurganı'nda bulunan on atın; kuyruk, yele ve toynaklarındaki kılların

kesilmiş olduğu görüldüğü gibi, Noyon Ula Kurganı'nda da kesik insan saçlarına rastlanmıştır. Bu durum bir yana, söz konusu kelimenin aslı bugün de Türkçede kullandığımız “tol/tul/dul” sözüyle ve belki de kismetin bağlanmasıyla alâkalı “tolamak/tolanmak”, yani bağlanmak fiiliyle ilgili olabilir (Gömeç, 2019). Örneğin İç Oguz'a Dış Oguz'un İsyân Etmesi, Beyrek'in Ölümü Hikâyesi'nde Beyrek yoldaşlarına; “*yiğitlerim yerinizden kalkın, ak-boz atımın kuyruğunu kesin*” der. Türk yiğidi, çarpışma esnasında öldüğünde atının ve evdeşin ersiz kalacağını bildiğinden, savaş öncesi böyle bir tören icra etmektedir. Artık o kişi, vatan ve millet için kendi canını feda etmeye hazırlanmış demektir.

Toplum içerisinde herhangi bir sebep yokken birisinin atınının kuyruğunun kesilmesi o kişinin namusunu lekelemek anlamına gelmektedir (Gömeç, 2019). Diğer bir hususta burada örneği görüldüğü üzere kurban edilen ve kuyrukları kesilen atların genel bir renk seçimine tâbi tutulmalarıdır*. Kurbanın rengi ile birlikte yine hangi ruhlara kurban edildiğinin bir başka göstergesi “baydara”nın ne yöne doğru dikildiğidir. Ülgen adına kesilen kurbanların baydarası doğruya, kötü ruhlara kesilenler ise batıya doğru dikilmektedir (Üren,2015). Dede korkut hikâyelerinde de at kuyruğu kesimiyle ilgili bir geleneğin emarelerine rastlamakta, at etinin ölü aşı olarak dağıtıldığını görmekteyiz (Üren,2015). Dede korkut hikâyelerinde özellikle boz atın kuyruğunun kesildiği ve onun bir kurban olarak görüldüğü ifade edilmektedir.

*“Yiğitlerim yerinizden kalkın
Ak boz atımın kuyruğunu kesin
Arku Beli Ala Dağdan geceleyin aşın
Akıntılı güzel suyu delip geçin
Kazanın divanına koşup varın,
Ak çıkarıp kara giyin
Sen sağ ol Beyrek öldü diyin”* (Gökyay, 2006).

Başka bir ritüel örneği ise İskitler'e aittir. Herodot Tarihi'nde bahsi geçen İskitler kurban merasimine kutsallık atfedip daha özen göstermişlerdir. Herodot Tarihi'nde (1973) İskitler'in kurban merasimi şu şekilde anlatılmıştır:

“Bütün bu ilkel halk topluluklarında yalnız bir çeşit kurban vardır, bütün dinsel törenlerde hep aynıdır. Dinsel törenler şöyledir: kurban ortaya konulur, ön ayakları bağlanır; kurbanı kesecek olan adam hayvanın arkasında durur, ipin ucunu çeker, hayvanı düşürür; hayvanı düşürürken kurban hangi Tanrıya sunuluyorsa, o Tanrıya dua eder, sonra boğazına ince bir ip dolar, ipin arasına bir sopa sokar, sopayı çevire çevire sıkar ve kurbanı boğar; ateş yakılmaz, önceden bir tören yapılmaz, kutsal su serpilmez. Kurbanı

* Genel olarak; Ak, Boz, renkleri görülmektedir.

boğduktan sonra yüzer ve pişirirler. Skythia'da odun pek bulunmaz, onun için eti şöyle pişirirler: Kurbanları yüzdükten sonra, kemikleri örten bütün etleri ayırırlar, sonra kendi ülkelerine özgü bir tencere vardır. Ellerinin altında böyle bir tencere bulunuyorsa, eti ona koyarlar. Bu tencereler tıpkı Lesbos krateroslarına* benzerler, yalnız onlardan çok daha büyük olurlar; etler bunun içerisine konur, tencere hayvanın kemikleri üzerine konur ve kemikler ateşe verilir. Eğer tencere yoksa, etler hayvanın iskeleti üzerine konur, su da katılır, alttan kemiklerle beraber ateşlenir; kemikler pek güzel yanarlar ve iskelet kemikten ayrılmış eti kolaylıkla tutar. Bir öküzün bütünü pişirebilmek için yakacağını da böylece kendisi sağlamış olur ve her kurban için de aynı şey yapılır. Et pişti mi, kurbanı kesen bir parça ayırır, ayrıca bağından da bir parça alır ve bunları ayaklarının dibine atar. Kurban olarak bütün hayvanları ve özellikle at keserler.” (Ökmen, 2001).

Eski Türklerde yerli inançlar kapsamında fedakârlık kavramı vardır. Fedakârlık ya da kurbanın farklı şekillerde olduğu belirtilmiştir. Kutsal hayvanı kurban etmek yani onu Tanrı tarafından algılanabilecek bir seviyeye getirmek için 5 kurban biçimi olduğu ifade edilmiştir (Borisovna,2009). Bunlar; Kan kurbanı, katliam kurbanı, Tanrıya kan kurbanı, nesne şeklinde kurban, sunu hediye olarak sunulan kurbanlardır (Borisovna,2009). Kahraman ataların ruhu için bir hayvan kurban edilir ve cenazelerinde ise bir tazim şöleni gerçekleşirdi. Fedakârlık içinde verilen kurbanlar toplum varlığının istikrarını sürdürmesi için gerekli bir fikir olarak kalmış ve Tanrı ile bağlantı noktasında evrensel bir ayine dönüşmüştür. Tanrı'ya verilen kurban ve adakların yenilenmesi Tanrı ile insanlar arasındaki uzlaşma ve barışın en yegâne yoluydu. Tanrıya armağan olarak kurbanlık hayvanın başı ve derisi sunaklara yerleştirildi. Bu sunaklar korunur ve Tanrı ile iletişimin birer noktası olarak görülürdü.

Ölen kişinin gömülmesinden sonra, çeşitli ritüelleri içeren bir ayin yapılırdı (Pavlovich, 2004). Ölülerin ruhlarını iyi bir hâle getirmek için onların isteklerine ve ihtiyaçlarına göre dualar edilir ve bir ateş yakılırdı. Ölünün defni sonrasında yapılan ayinlerde bir ziyafet verilir ve kişilerin iyi dilekleri ifade etmeleri ve dualarının alınması sağlanırdı. Anma törenlerindeki en önemli unsurlardan biri ise kompleks yapılı nesnelere ve bunların kullanımınıydı (Pavlovich, 2004). Bu nesnelere yanında ibadet yerleri genel itibari ile yüksek taşlı mezarlardan oluşmaktaydı (Viktorovna, 1997).

Türklerin kendi içinde kutsal saydığı her tören ve ayin kanlı veya kansız kurban ile tamamlanırdı (Durmuş, 2005). Kanlı kurbanlarda en önemli unsur olarak at görülmektedir. At sonrasında ise koyun ve sığır gelmektedir (Eğilmez,2019). Yine ölümler, öteki dünyada yiyebilmesi için yiyecekler ile birlikte

* Kuzeydoğu Ege Denizi'nde bulunan Yunan adası.

gömülmüşlerdir. Mezarlarda ölünün öteki dünyada kullanmak üzere çeşitli eşyalar; başta silahlar olmak üzere kıyafetleri, mücevherleri de birlikte gömülme âdeti pek çok Türk devletinde karşımıza çıkmaktadır. Ölünün ahirette yeniden dirildiği zaman rahat bir hayat yaşamasını sağlamak amacıyla ihtiyaç duyabileceği her türlü obje onunla birlikte gömülmüştür (Alsan, 2022).

KANSIZ KURBAN

Kansız kurbanlarda ise ruhlara bağışlanan ve salıverilen hayvanlar (iduk)² ve saçlardır. Kelimenin tam anlamıyla saçlar fedakârlık olarak ifade edilir. Türkler kansız kurbanlar için "kese", "sacilga" ya da "çacilga" gibi sözcükler kullanırlar (Korkmaz, 2016). Saçı olarak bazen; süt, kımız, yağ, buğday, darı, veya para kullanılırdı. Bu saç atımı kavmin ekonomik ve sosyal durumuna göre değişiklikler göstermektedir (İnan, 1986). Buna mukabil olarak araga(rakı), şarap, tütün gibi ürünler de saç olarak görülmektedir (Erman, 2016). Saçlar doğa olayları neticesinde de kullanılmıştır. Örnek olarak: Kazak-Kırgız kadınları ilkbaharda ilk şimşek çaktığı ve gök gülediği gün çadır çevresinde süt, ayran, kımız dolu kapları dolaştırıp saç törenleri yapmaktadırlar. Başkurtlar ise, şimşek çakarken süt, ayran gibi beyaz içkileri örterek saklamışlardır, inançlara göre süt ve ayranın üzerine yıldırım düşme ihtimali yüksektir (Radloff, 2008).

Saçı kutsal çerçevede daha geniş alanlara yayılmıştır. Saçı evin üzerine ve dört ana yönün her birine doğru serpilerek kurban edilir. Her gün yapılan ve en sık rastlanan saç, bir tas kımızın göğün dört yönüne doğru biraz serpilerek adanması ve gerisinin bir kerede içilmesidir. Genel itibarıyla kadınlar tarafından gerçekleştirilen bu kurban ritüeli ocağa (ateşe) yağ atmak, saçı dua vb. biçimlerde görülmektedir (Erman, 2016). Saçı ayinlerinden olan diğer bir gelenek ise obada yapılan "oba tagır", "oba ibadeti" dir. Bu ibadet tam anlamıyla Şamanist ayinlerinden ibarettir. Kutsal sözler ile ayin çerçevesi çizilerek ayin başlatılır. Şaman önce obayı üç defa dolaşır, kokulu otlar yakıp obanın etrafını tütsüler, kendince kutsal sözler söyleyerek dağlara yer-su sahibi ayıya yalvarır. "Büyük hakanım, merhamet et, yargıla! Gümüş oba altın Tangnov dağı esirge, yargıla bizi besle, koru" diye dua eder (İnan,1986). Ayin tamamlandıktan sonra kurban kesilir. Kurban hayvanın kafası bir sınığa geçilerek oba kapısının karşısına dikilir. Orada bulunan ahali etinden parçalar alarak ateşe atar, rakıdan dağ ruhlarına saçı saçarlar. Kurban eti yenildikten sonra at yarışı ve güreş tutulur. Yarışı kazanan atın boynuna şaman beyaz bir kumaş bağlar ve bu atı Tanrıya ya da Erlik'e "ıdık" olarak sunardı (İnan,1986).

² Bir hayvanın bağışlanarak başı boş olarak salıverilmesi biçimindedir; bu hayvanlara yük vurulmaz, sütü sağılmaz ya da yünü kırılmaz. iduk, kutsal demektir. (Kaşgarlı Mahmut (1985), Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi IIII, (çev., Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.)

Kurban merasimi Tanrısal istekler doğrultusundan hariç ruhlar arasında iletişim kurmak içinde kullanılmaktaydı. İlkel halklar, insanların dünyasında görünmeyen ruhların kendi aralarında dolaştığına ve onların hayatlarını kolaylaştırma ve zorlaştırma gibi fonksiyonları olduklarına inanıyorlardı. İnsan suretine de girebilen bu ruhlarla iyi geçinmenin tek yolu, onların ihtiyaçlarını karşılamaktı. Ölüm ve anma merasimleriyle ilgili örnekler çok eski dönemlere kadar gitmektedir. Ölülerin ruhuna kurban kesme veya sunu yapma merasimleri bunların bakış açısından bakıldığında anlaşılabilir törenlerdir (Harva,2015).

Türklerin ant merasimlerinde kurban kestikleri görülmektedir. Hun hakanı Hu-han-ye (Tanhu) ve Çin elçisi Çan arasında gerçekleştirilen anlaşma sonrasında Lok Nehri'nin doğusunda bir dağa çıkılmış orada beyaz bir atı kurban etmişlerdir. Ant için kurbanın kanı içinde şarap dolu bir kupaya konulmuştur. Akabinde Hun hakanı ve Çin elçisi karşılıklı olarak antlı şarabı içmişlerdir (Durmuş, 2009). Diğer bir örnek ise Göktürkler ve Çinliler arasında M.S. 626 yılında bir barış anlaşmasında gerçekleştirilmiştir. Bu merasimde yine beyaz bir at kurban edilmiş ve akabinde tekrar kan andı gerçekleştirilmiştir. Uygurlara ait metinlerde kurbanlarla ilgili bilgilere rastlanılmaktadır. Genç olan hayvanları (liyu= Çamur içinde kile dönüşmüş kurban) yüksek bir merkeze çıkartılıp burada bir merasim ile kurban edilmiştir (Dankoff, 1975). Bunun gibi eskide yapılan kurban merasimleri 18. yüzyılda dahi görülmektedir. Örnek olarak 1760 yılında Kırgız- Kazaklarla Kalmuk- Torgavutlar arasında bir barış antlaşması gerçekleştirilmiştir. Bulanık denilen su kıyısında gök kaşka (alnında bir işaret bulunan) boz aygır, karabaşlı koç kurban edilip ellerini kana batırmışlar ve böylece anlaşmışlardır (Durmuş, 2009).

SONUÇ

Tarihî belgeler ışığında bakıldığında Türklerde kurban merasimi, oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan önemli bir olgudur. Kültürel bağlamda tarihin içinde var olan Türk devletlerinin kendine ait hissetikleri bu merasimler günümüzde farklı çeşitlerde görülmesine rağmen hâlâ saflık özelliğini kaybetmemiştir. Kurban merasimlerinin kutsal olmasındaki en önemli etken Tek Tanrı inancının halk içinde fazlasıyla yer bulmasından kaynaklanmaktadır. Tanrıya kurban sunmanın, Türk halkı için hem tarihsel dönemlerde hem de günümüzde kendine yer bulduğu tespit edilmiştir. Türklerde İslam öncesi Gök Tanrı'ya, İslamiyet'in kabulünden sonra ise Allah rızası için kurban kesme olgusu kendi inanç ve amaçları çerçevesinde devam etmektedir.

Araştırmamızda Türklerde kurban olgusunun İslamiyet öncesi ve sonrasında önemini koruduğu ve devam ettiği; Tanrı'ya tazim gösterme, onu memnun etme ve kutsallığından istifade etme, yine iyi ruhları memnun etme kötü ruhların şerrinden korunmak amacıyla kurbanlar kesildiği, tarihte şekil

açısından birtakım farklılıklar olsa da niyetin değişmediği, kurbanların kanlı ve kansız olmak üzere iki şekilde sunulduğu tespit edilmiştir. Çalışmamızın amacına uygun olarak İslamiyet öncesi Türklerdeki kurban olgusunun; önemi, amacı, dönemsel değişiklikleri hakkında bir araştırma yapılmış, bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

EKLER

Jeremiah Curtin'in Seyahatnamesinden (aktaran: Üren, 2015).

Jeremiah Curtin'in Seyahatnamesinden (aktaran: Üren, 2015).

Jeremiah Curtin'in Seyahatnamesinden (aktaran: Üren, 2015).

ETİK BEYAN

"İslamiyet'ten Önce Türklerde Kurban Kavramı Üzerine Bir Araştırma" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

ÇATIŞMA BEYANI

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Alsan, Ş. S. (2022). "Türk Kültüründe Ölüm Olgusu ve Ölüm Sonrası Ritüelleri." *Motif Akademi Halkbilim Dergisi*, 15.
- Ank, Durmuş. (2005). "Kırgızlar'da Kurban Fenomeni". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46, sy. 1.
- Atik, D. (2001). *Eski Türkler'de Kurban İnanışı ve Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Borisovna, L. (2009). "Religioznye predstavleniya naseleniya Prikaspiyskogo Dagestana v IV-VII." *Russkaya Biblioteka, Dagestan Bilim Merkezi Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü*.
- Candan, E. (2013). *Atalarımızın Gök Tanrı Dini*. Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul.
- Dankoff, R. (1975). *Kasgari On The Beliefs And Superstitions Of The Turks*. *Journal of the American Oriental Society*, 95(1), Jan.-Mar.
- Durmuş, İ. (1984). *Türk Kültür Çerçesinde Ant*. *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 21, Sayı 84.
- Eğilmez, S. (2019). "Yenisey Bölgesinde Türklerde Kurban ve Ölü Gömme Adetleri." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(67).

- Erman, A. (2016). *Tanrı Dini Şamanizm*. Gece Kitaplığı, Ankara.
- Eröz, M. (1992). *Eski Türk Dini(Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşılık*. İstanbul.
- Esin, E. (1978). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Esin, E. (2013). *Türk Kozmolojisine Giriş*. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Gömeç, S. Y. (2019). "Eski Türk Dininin Temel Özellikleri." *Türk Tarihi Araştırma Dergisi*, 4.
- Gumilov, L. N. (2004). *Eski Türkler*. (Çev: D. Ahsen Batur). İstanbul.
- Güç, A. (2002). "Kurban." *İslam Ansiklopedesi*, C.26, Ankara.
- Güngör, E. (1996). *Tarihte Türkler*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Harva, U. (2015). *Altay Panteonu Mitler Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. (Çev: Ö. Suveren). Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- İbn Fadlan. (Çev: R. Şeşen). (Yıl). *Seyahatnamesi*. Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Basımevi, Ankara,
- İzgi, Ö. (1989). *Çin Elçisi WANG YEN-TE' nin Uygur Seyahatnamesi*. TTK Basımevi.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Koppers, W. (Yıl). *Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk İndogermentlik*. Türkler Ansiklopedisi, c.21.
- Korkmaz, E. (2016). *Şamanizm Esrik Yolculuk*. Berfin Yayınevi, İstanbul.
- Mahmûd, K. (2005). *Divân ti Lugâti't-Türk*. Kabala Yayınevi, İstanbul.
- Ökmen, M. (1973). *Herodot Tarihi*. Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Pavlovich, E. (2004). *Pominnalnye pamyatniki drevnikh i srednevekovykh kochevnikov Gornogo Altaya*. Barnaul.
- Polat, Kemal. (2020). "Geleneysel Türk İnançlarında Hayvanlar", Kutsal ve Hayvan Dinlerin Hayvanlara Bakışı, ed. Süleyman Turan, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Radloff, W. (2008). *Türklük ve Şamanlık*. (Çev: A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu). Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Roux, J. P. (2002). *Moğoların ve Türklerin Eski Dini*. (Çev: A. Kazacıgil). Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Tanyu, H. (1978). *Türklerin Dini Tarihçesi*. Türk Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ünver, G., & Güngör, H. (2003). *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Üren, U. (2015). "Türklerde At Kurbanı ve Dede Korkut'taki İzleri." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(2).
- Viktorovna, N. (1997). *Pazyrykskaya kultura: rekonstruktsiya mirovozzrencheskikh i. Novosibirsk*.
- Wensinck, A. J. (2002). "Kurbân." In P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs (Eds.), *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. (s.2). Online version.
- Yörükan, Y. Z. (2005). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. Ötüken Yayınları, Ankara.

EXTENDED SUMMARY

The concept of sacrifice, commonly known as "kurban," has found its place in various religions. In the context of ancient Turks, sacrificial practices held significant importance in both social and religious life. Generally, the term "kurban" refers to an animal that is slaughtered to fulfill a religious commandment or as an offering, possessing specific characteristics. In Arabic, "kurban" encompasses a wide range of meanings related to both material and spiritual closeness. In religious terminology, it specifically denotes the act of sacrificing certain types of animals at a designated time to approach Allah, i.e., worship.

The origin of the word "sacrifice" can be traced back to the Hebrew word "Korbon" through Aramaic, which then entered the Arabic language. In Arabic, derived from the root "krb," "kurban" includes meanings of closeness and kinship. The historical usage of the term among pre-Islamic Turks remains unclear, with various scholars proposing different alternatives. Kaşgarlı Mahmud, for instance, mentioned "yağış" in his work *Dîvânu Lugâti't-Türk* as a substitute for the term "kurban." Wilhelm Radloff suggested "taylga" as an equivalent, while Emel Esin referred to "kurban" as "Tapıg." Mehmet Eröz used "tolu" or "dolu" for the expression of sacrifice and "Söltü" for the sacrificial animal's rope. J.P. Roux proposed "takilga" for "presentation" meaning sacrifice for God, and also used "tablig" for "divine prayer," signifying divine prayer.

In the religious context of ancient Turks, sacrifices were initially offered to the sky god "Tengri." Animals, especially horses, were consecrated or sacrificed in the name of the Sky God. During the Great Hun Empire, separate ceremonies for the sun and the moon as symbols of respect were observed. Particularly in the Tsin period, religious ceremonies involved sacrificing four animals in four seasons. Sacrifices served various purposes such as worship, prayer thankfulness and were also offered for rain, health, victory, peace, and to consecrate the land. Sacrifices to the land were performed by sacrificing animals in the summer solstice. Western scholars interpreted this as a symbolic act of offering to the spirit of the earth.

The practice of sacrifice among Turks can be traced back to records of the Chou dynasty (1059-249 B.C.). The Chou rulers offered deer they hunted to the sacred ancestral temple as a sacrifice. Rulers sacrificed sheep to ancestors as a gesture of loyalty, and high-ranking individuals gifted sheep to the ruler.

The heads of sacrificed sheep were placed in high locations within temples. Similarly, Turks sacrificed horses and sheep for the deceased,

burying the heads and skins around graves, referred to as "kurban taşı." In the ancient Chou dynasty, blood from the sacrificial animals was poured into the ground as part of a sacred ceremony. The fundamental concept of "hunt" transformed into a unique type of sacrifice in Turks, acquiring cultural and ritualistic rules, prohibitions, and a specific ceremony. The study aims to explore the pre-Islamic Turkish history of the ritual of sacrifice from the perspective of the sacred and faith it created in collective memory. The research questions include the importance of sacrifice among pre-Islamic Turks, the purposes for which sacrifices were offered, regional and historical variations, and the existence of different sacrificial ceremonies. The descriptive method was employed to address these questions.